

PAPER DETAILS

TITLE: Hamdullah Mustevfi'ye Göre 14. Asirda Ilhanli Vergi Varidati

AUTHORS: Ibrahim GÜNES

PAGES: 88-109

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1621571>

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 06.03.2021
Makale Kabul Tarihi: 08.05.2021

**HAMDULLAH MUSTEVFÎ'YE GÖRE 14. ASIRDA İLHANLI VERGİ VARİDATI
ACCORDING TO HAMDULLAH MUSTAVFİ ILKHANID TAX VARIOUS IN THE
14TH CENTURY**

İbrahim GÜNEŞ¹

ÖZ

Moğol istilasından sonra İlhanlıların uhdesine verilen topraklar, esas itibari ile Azerbaycan, Horasan, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Huzistan, Rum (Anadolu), Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia ve Fars olmak üzere sekiz kısma ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu toprakların vergi gelirleri ise dönem dönem değişiklik gösterdiği bilinmesine rağmen, bu devre ait bir vergi listesi mevcut değildir. Fakat 14. asır müelliflerinden Hamdullah Mustevfî, Nüzhetü'l-Kulûb adlı eserinde bölgeleri anlatırken şehirlere ait vergi oranlarını vermektedir. Söz konusu kaynakta verilen kayıtlar, her ne kadar resmi bir vesikaya dayanıp dayanmadığı bilinmezse de 14. asır İlhanlı vergi miktarları hakkında bir geniş bir liste ortaya koymaya elverişlidir.

Anahtar Kelimeler: Hamdullah Mustevfî, İlhanlılar, İlhanlı toprakları, Vergi varidatı, Vergi listesi.

ABSTRACT

After the Mongol invasion, the lands given to the Ilkhanians were divided into eight parts, namely Azerbaijan, Khorasan, Iraq-i Persia, Iraq-i Arab, Khuzistan, Rum (Anatolia), Diyar-ı Bekr-Diyar-ı Rebia and Fars. Although it is known that the tax revenues of these lands vary from time to time, there is no tax list for that period. However, Hamdullah Mustevfi, one of the authors of the 14th century, gives the tax rates of the cities while describing the regions in his work named Nuzhetu'l-Kulub. The records given in the aforementioned source, although it is not known whether it is based on an official document or not, it is suitable to put forward a wide list of the 14th century Ilkhanian tax amounts.

Key Words: Hamdullah Mustavfi, Ilkhanids, Ilkhanid lands, Tax revenue, Tax list.

¹ Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, Muğla, ibrahimgn02@gmail.com Orcid no: 0000-0002-2080-8870

1.GİRİŞ

Bu çalışmada, Hamdullah Müstevfî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eseri esas alınarak 14. asır İlhanlı Devleti'ne ait bir vergi varidat listesi çıkarılması hedeflenmektedir. Fakat Hamdullah Müstevfî'nin verdiği vergi oranları, ülkenin tümü için geçerli değildir ve özellikle müellifin kaydetmemesinden dolayı Horasan bölgesini kapsamamaktadır.

Vergiler, İlhanlı Devleti'nin en önemli gelir kaynaklarının başında gelmekteydi. Öyle ki İlhanlılar, ülkenin dört bir yanında oluşturdukları geniş vergi ağı sayesinde yüksek oranda vergi adedine ulaşılmaktaydı. Bu sebeple vergilerin toplanması ve kayıt altına alınmasına da bir hayli önem verilmekteydi. İlhanlılar devrinde muhasebenin esas ve usulleri hakkında çok önemli kaynaklar kaleme alınmıştır. Bunların ilki Nasıreddin Tûsî'nin devlet finansı hakkında yazdığı küçük risaledir². Bunu Hasan b. Ali'nin *el-Mürşidü'l-hisab* adlı eseri takip eder. Mezkur kaynak 1292 yılında Geyhatu devrinde (1291-1295) yazılmış olup özellikle Gazan Han devri (1295-1304) öncesi İlhanlılara ait devlet teşkilatı hakkında önemli bilgiler vermektedir³. Bu husus ile ilgili bir diğer kaynak ise Felek 'Ala-i Tebrizî'nin 1336-1337 yılları arasında kaleme aldığı *Sa'adetname* ve *Kânûnü'l-sa'âde* adlı eserleridir. Her iki eser de bir doktora çalışmasına konu olmuş ve bu münasebetle neşirleri yapılmıştır⁴. Üçüncü eser ise Seravî tarafından 1339-1344 yıllarında kaleme alınan *Camii'l-hisab* olup Nejat Göyünç tarafından doktora tezi olarak hazırlanmıştır⁵. Dördüncüsü de Mazenderânî'nin *Risâle-i felekkiye der ilm-i siyakât*⁶ adlı eseri olup 1460-1461 yılında telif edilmiştir. Söz konusu eserler, devlet teşkilatının o tarihe kadar geçirdiği süreci ortaya koymak üzere referans olarak bir hayli zengin kayıtları içerdiği görülmektedir. İlhanlılar devri mali teşkilat başta olmak üzere devlet teşkilatı ve yönetimi hakkında ise Hinduşah Nehcivanî'nin *Düstûr'l-katib fi ta'yînü'l-meratib*⁷ adlı eseri fevkalade değerlidir. Fakat bu hususta en mühim eserlerden biri olan ve çalışmaya da kaynaklık etmiş *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı kitaptır. Eser, İlhanlılar devri devlet adamı ve tarihçilerinden olan Hamdullah Müstevfî (öl.1340) tarafından kaleme

² Bk. Nasıreddin Tûsî, 1940: Tarassul, (Nşr. M.Minovi-V.Minorsky), "Naşîr al-Dîn Tûsî on Finance", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Cilt 10, S. 3, London, 755-789.

³ Bk. Hasan b. Ali, el-Mürşid fi'l-Hisab, Kitabhane-i Meclis Şura-yı İslamî, no:21852.

⁴ Bk. Mirkamal Nabipour, 1973: "Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert", George-August Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

⁵ Bk. Nejat Göyünç, 1962: Das sogenannte Gâme'ol-Hesâb das 'Emâd as-Sarâwî, Georg-August Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

⁶ Bk. Muhammed b. Kiyâ el-Mazenderânî, 1952: Risâle-i felekkiye der ilm-i siyakât, Nşr.Walther Hinz, Die Risâla-yi Falakkiye, Wiesbaden.

⁷ Bk. Hinduşah Nehcivanî, 1971: Düstûr'l-katib fi ta'yînü'l-meratib, Nşr. Abdulkarim Alizade, Cilt 1-2, Moskova.

alınmıştır. Eser, verdiği kıymetli bilgiler sayesinde, İlhanlılara bağlı bölgelerin idari, ekonomik ve sosyal vaziyetleri hakkında en önemli kaynakların başında gelmektedir.

Hamdullah Müstevfî, Gazneliler devrinden itibaren devletin çeşitli kademelerinde görev yapan bir ailenin çocuğu olarak 1281 yılında Kazvin’de dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim aldıktan sonra Gazan devrinde bir takım mali hususlarla ilgili işlerde görev yapmaya başlayan müellif, Olcaytu zamanından (1304-1316) itibaren Vezir Reşîdüddîn Fazlullah⁸ tarafından himaye edilip devletin çeşitli birimlerinde çalışmıştır. Devlet kademelerinde vazifeleri dışında çeşitli eserler de kaleme almıştır. Bu eserlerin başında *Târîh-i Güzîde* ve *Zafername*⁹ adlı eserler geliyorsa da burada konumuzu doğrudan ilgilendiren kaynak ise *Nüzhetü’l-Kulûb*’tur. Söz konusu eser, tümü ile coğrafya eseri olmakla birlikte, devrin siyasi teşkilatı ve bahsedilen bölge veya şehirlerin vergi veridat oranları hakkında önemli kayıtlar vermektedir. Ayrıca *Risale-i Melîkşahî* ve *Risaletü’s-Senceriyye* gibi günümüze ulaşamamış bir takım Selçuklu devri kaynaklarını kullanarak iki devir arasında vergi oranlarını kıyaslamaktadır (Togan 1931, 21-27; Spuler, 1968: 122; Özaydın 1997: 454-455).

İlhanlı Devleti’nin kuruluşu ile birlikte (1256) Moğolların batı toprakları Hülegü’nün kontrolüne verilmişti. Devrin kaynaklarından anlaşıldığı üzere, Hülegü devrinden (1252-1265) itibaren İlhanlı Devleti toprakları sekiz kısma ayrılarak idare ediliyordu. 14. asır Memlûk müelliflerine göre buralar sırasıyla Horasan (Merkezi Nişabur olmak üzere, Tus, Herat, Tirmiz ve Belh), Irak-ı Acem (Merkezi İsfahân olmak üzere, Kazvin, Kum, Kaşan, Seherverd, Sicistan, Taberistan, Gilan ve İsmailî beldeleri), Irak-ı Arab (Merkezi Bağdad olmak üzere, Vasıt, Kufe, Basra, Dinever ve çevresindeki yerler) , Azerbaycan (Merkezi olmak Mugan olmak üzere, Hoy, Selmas ve Nahçıvan), Huzistan (Merkezi Şuşter olmak üzere, Ahvaz ve çevresindeki yerler), Fars (Merkez Şiraz olmak üzere, Kutşen, Kirman, Kazrun ve Bahreyn), Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia (Merkez Musul olmak üzere Amid, Mardin, Meyyafarikin, Nisibin, Sincar, Es’ard Siirt, Ra’su’l-Ayn, Düneyser, Harrân ve Ceziretü’l-İbn Ömer şehirleri), Rum (Merkezi Konya olmak üzere Malatya, Aksaray, Sivas

⁸ İlhanlı devri önemli devlet adamı ve tarihçilerindendir. Hayatı ve eseri hakkında bk. Şemseddin Günaltay, 1937: “Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşidüddin”, Belleten, Cilt 1, Sayı 1, Ankara, 165-179; Karl Jahn, 1966 : “Cihan Tarihçisi Olarak Reşidüddin”, İstanbul Tarih Enstitüsü Dergisi , Cilt 3, Sayı 3-4, İstanbul, 227-236; Osman Turan, 2005: “Reşid üd- Din ve Türk Tarihi”, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 201-208; John Andrew Boyle, 1971: “Rashîd al-Dîn: The First World Historian”, British Institute of Persian Studies, İran, Cilt 9 , 19-26; Ramazan Şeşen, 1998: Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul, 234-237; Z.Velidi Togan, 1964: “Reşid-üd-din Tabib”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, 705-712; Ramazan Şeşen, 1993: “Camiü’t-Tevarih”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi , Cilt 7, 132-134; D.Morgan, 1995: “Rashid-al-Din Tabib”, Encyclopedia of Islam², Cilt 8, 443; O.Gazi Özgüdenli, 2008: “Reşidüddin Fazlullah Hemedanî”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, 19-21.

⁹ Bu eser hakkında bk. Nosratollah, 1989:185-194.

ve diğer Anadolu'nun şehirleri)'dur (Ebu'l-Fida, 1997, Cilt 2: 332; İbnü'l-Verdî, 1996, Cilt 2: 211; İbn Haldûn, 2006, Cilt 5: 643-644; Aynî, 1987, : Cilt 1 416-417; İbn el-Sibât, 1993, Cilt 1: 411).

Eyaletlere ayrılan ülke toprakları ise esasında iki şekilde yönetilmekteydi. Bunlardan ilki doğrudan merkeze bağlı olan eyaletlerdi. İkinci bölgeler ise iç işlerinde yerel bir hükümdar tarafından yönetilmekteydi ve dış ilişkilerinde ise İlhanlılara bağlıydılar. Doğrudan merkeze bağlı eyaletlerin başında Azerbaycan ve Horasan gelirdi. Başkent Tebriz'in Azerbaycan bölgesinde bulunmasından dolayı söz konusu eyalet, devletin merkezi de sayılmaktaydı. Bunu önemi gereğince Horasan takip ederdi (Hamdullah Müstevfî, 1915:75-93). Horasan yönetiminin genellikle veliaht şehzadenin uhdesine bırakıldığı bilinmektedir¹⁰. Burada Şehzade ile birlikte vezir görev yapmaktaydı. Bölgenin merkezi Nişabur'du ve Tus, Herat, Tirmiz, Belh gibi önemli şehirleri ihtiva etmekteydi (Ebu'l-Fida, 1997, Cilt 2: 332; İbnü'l-Verdî, 1996, Cilt 2: 211; İbn Haldûn, 2006, Cilt 5: 643-644; Aynî, Cilt 1, s.416). Ayrıca vergi hususunda Mazendaran'ı da kapsamaktaydı (Hamdullah Müstevfî, 1915:159-160). Horasan'ın ardından Irak-ı Acem İlhanlılar için bir hayli önemliydi. Bölgenin merkezi İsfahân olmak üzere Kazvin, Kum, Kaşan, Seherverd, Sicistan, Taberistan, Gilan ve İsmailî beldelerinden müteşekkildi (Hamdullah Müstevfî, 1915: 47-75). Bir diğer bölge ise Irak-ı Arab olarak bilinen ve merkez Bağdad olmak üzere Vasıt, Kufe, Basra, Dinever ve çevresindeki yerleri kapsamaktaydı (Hamdullah Müstevfî, 1915: 28-47). İlhanlıların kuzey hududunda olan ve Altın Orda Devleti'nin sürekli hak talep ettiği Azerbaycan bölgesi ise devletin askeri yaylak ve kışlaklarının önemli bir bölümünü ihtiva etmekteydi. Mugan merkez olmak üzere, Hoy, Selmas ve Nahcivan şehirlerinden oluşmaktaydı. Bir diğer bölüm ise Huzistan olup merkezi Şuşter'di. Ayrıca Ahvaz ve çevresindeki yerleri de kapsamaktaydı (Hamdullah Müstevfî, 1915: 109-112). Merkeze bağlı bir diğer bölge ise Fars olup merkezi Şiraz'dı. Ayrıca Şebankare, Kutşen, Kirman, Kazrun ve Bahreyn şehirlerinden oluşmaktaydı. Lakin buradaki şehirlerin bir kısmının bu dönemde İlhanlıların kontrolünde olmadığı bilinmektedir (Hamdullah Müstevfî, 1915: 138-147). Bunların ardından Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia gelirdi. Merkez Musul olmak üzere Amid, Mardin, Meyyâfârikîn, Nisibin, Sincar, Siirt, Ra'su'l-Ayn, Düneyser, Harrân, Ruha ve Ceziret-i İbn Ömer şehirlerini kapsamaktaydı (Hamdullah Müstevfî, 1915: 102-107). Son olarak Rum (Anadolu) ise İlhanlıların önemli

¹⁰ Hafız Ebrû, bu husus hakkında şunları söyler: "Ulu atan Hülâgû Han, Türkistân ülkesinden İran memleketinin saltanatına geldiğinden bu yana şehzadelerden hangileri makam, rütbe, değer ve mertebesi daha fazla olmuş ise Horasan Emirliği onlara bağlanmıştır. Padişah Hülâgû Han zamanında Abâkâ Hân ülkede idi. Âbâkâ Hân sultan olunca Argûn Hân'ı Horasan'a tayin etti. Saltanat tahtı Argûn Han ile bezenince amcan Gâzân Hân'ı o hududa tayin etti". Bk. Hafız Ebrû, 1350: 111.

eyaletlerindendi. Merkezi Konya olmak üzere Malatya, Aksaray, Sivas ve diğer Anadolu'nun şehirlerinden oluşmaktaydı (Hamdullah Müstevfi, 1015: 94-103).

Günümüze intikal etmiş ve İlhanlılara ait tam bir gelir listesi bulunmamaktadır. Her ne kadar Vassâf, Geyhatu devrinde devletin vergi varidatının 3.600.000 dinar olduğunu yazsa da (Vassâf, 1269, I: 56), bunun resmi bir vesikaya dayanıp dayanmadığı bilinmemektedir. Ayrıca buna benzer kaynaklarda bir takım veriler mevcut ise de (Reşîdüddîn, 1373, Cilt 2: 1112-1113), burada Mustevfi'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eseri temel alarak bir liste hazırlanacaktır. Esasında müellif, Horasan hariç yerlerin vergilerin Gazan Han'dan önce 1.700 tümen (17.000.000 dinar) iken Gazan Han ile birlikte bu miktarın 2100 (21.000.000 dinar) tümene kadar çıktığını kaydeder (Hamdullah Müstevfi, 1915: 27). Fakat müellifin verdiği rakamlar toplandığında, vergi miktarının 22.273.500 olduğu görülmektedir.

Aşağıda Hamdullah Mustevfi'nin dağınık olarak kaydettiği ve 14. asır bölge, şehir veya kasabalara ait vergi varidat listesini verilecektir.

2. VERGİ GELİR LİSTESİ

10.000 dinar, 1 tümendir.

ŞEHİR/BÖLGE/KASABA

ALINAN VERGİ

Irak-ı Arab	
Anbar	1 tümen (10.000 dinar)
Burazur	2 tümen (20.000 dinar)
Basra ve İbadan.....	44 tümen 1000 dinar (441.000 dinar)
Bedeniciyan	7 tümen 6.000 dinar (76.000 dinar)
Hadise.....	2 tümen 5.100 dinar (25.100 dinar)
Hulvan.....	6.100 dinar
Halis.....	7 tümen 3.000 dinar (73.000 dinar)
Hanekin.....	1 tümen 2.200 dinar (12.200 dinar)
Decil.....	3 tümen 5.000 dinar (35.000 dinar)
Dahuk.....	7 tümen 8.600 dinar (78.600 dinar)
Rumiyye.....	5 tümen (50.000 dinar)
Zengibâd.....	1 tümen 1.500 dinar (11.500 dinar)
Sadrin	3 tümen (30.000 dinar)

Bakuba	16 tümen 4.000 dinar (164.000 dinar)
Kusan	9 tümen 4.000 dinar (94.000 dinar)
Bağdad.....	80 tümen 6.500 dinar (806.500 dinar)
Vasıt.....	44 tümen 8.500 dinar (448.500 dinar)

(Hamdullah Müstevfi, 1915: 37-47)

Irak-ı Acem	
İsfahan	50 tümen (500.000 dinar)
Firuzan	13 tümen 4.500 dinar (134.500 dinar)
Tahrân	15 tümen 1.500 dinar (151.500 dinar)
Sultaniyye.....	Normal zamanlarda 20 tümen (200.000 dinar) şehre ordu konuşlandırıldığında ise 30 tümen (300.000 dinar)
Kazvin	5 tümen 5.000 dinar (55.000 dinar)
Ebher.....	1 tümen 4.000 dinar (14.000 dinar)
Save	1 tümen 7.000 dinar (17.000 dinar)
Rudbar.....	8.000 tümen (80.000 tümen)
Zencan.....	1 tümen 200 dinar (10.200 dinar)
Baseyn.....	4.5 tümen (45.000 dinar)
SavîcBelâğ.....	1 tümen 2.000 dinar (12.000 dinar)
Encerud.....	2.5 tümen (25.000 dinar)
Duzabad	6 tümen 4.000 dinar (64.000 dinar)
Talikan.....	1 tümen (10.000 dinar)
Moğolliye,Kağıtkonan.....	5.000 dinar
Muzdakan.....	1 tümen (10.000)
Tirek	4.000 dinar
Mercemenan ve Endecan.....	6.000 dinar
Peşkel.....	3.000 dinar
Kum.....	4 tümen (40.000 dinar)
Kaşan.....	11 tümen 7.000 dinar (117.000 dinar)
Tefreş.....	6.000 dinar

Carbezekan.....	4 tümen 2.000 dinar (42.000 dinar)
Zavera.....	8.000 dinar
Çağan Navur.....	3 tümen 7.000 dinar (37.000 dinar)
Ferzin Kalesi.....	1 tümen 1.000 dinar (11.000 dinar)
Vatanz	10 tümen 2.500 dinar (12.500)
Meravdin.....	3.200 dinar
Lur-ı Buzurg.....	9 tümen 1.000 dinar (91.000 dinar)
Hemedan.....	10.5 tümen (105.000 dinar)
Maşanrud.....	13 tümen 6.000 dinar (136.000 dinar)
Esadabad.....	1 tümen 5.500 dinar (15.500 dinar)
Erkanin	9.500 dinar
Rudravar.....	2 tümen 3.500 dinar (23.500 dinar)
Saman.....	1.200 dinar
Nihavend.....	3 tümen 7.000 dinar (37.000 dinar)
Yezd.....	25 tümen 1.000 dinar (251.000 dinar)
Nain.....	2 tümen 200 dinar (20.200 dinar)

(Hamdullah Müstevfi, 1915: 50-74)

Azerbaycan	
Tebriz	870 tümen 5.000 dinar (8.705.000 dinar)
Hanımrud ve Bedustan.....	27.5 tümen (275.000 dinar)
Ocan.....	10.000 dinar (1 tümen)
Erdebil.....	85.000 dinar (8 tümen 5.000 dinar)
Helhal.....	30.000 dinar (3 tümen)
Domerzin.....	29.000 dinar (2 tümen 9.000 dinar)
Şahrut.....	10.000 (1 tümen)
Pişkin	7.000 dinar
Eher.....	10.000 dinar (1 tümen)
Merdanekim	8.700 dinar

Hul.....	10.000 dinar (1 tümen)
Yaft.....	4.000 dinar
Hoy.....	53.000 dinar (5 tümen 3.000 dinar)
Selmas.....	39.200 dinar (3 tümen 9.200 dinar)
Urmiyye.....	74.000 dinar (7 tümen 4.000 dinar)
Uşneviyye.....	19.300 dinar (1 tümen 9.300 dinar)
Serav.....	81.000 dinar (8 tümen 1.000 dinar)
Miyanc ve Gemrud.....	25.800 dinar (2 tümen 5.800 dinar)
Meraga.....	185.500 dinar (18 tümen 5.500 dinar)
Bosuy.....	25.000 dinar (2 tümen 5.000 dinar)
Dehharkan	23.600 dinar (2 tümen 3.600 dinar)
Nilan.....	10.000 dinar (1 tümen)
Merend.....	24.000 dinar (2 tümen 4.000 dinar)
Dozmar.....	40.800 dinar (4 tümen 800 dinar)
Naheivan.....	113.000 dinar (11 tümen 3.000 dinar)
Azad.....	18.300 dinar (1 tümen 8.300 dinar)
Arran ve Mugan.....	30 tümen 3.000 dinar (303.000 dinar)

(Hamdullah Müstevfi, 1915: 78-89)

Gürcistan
Alan, Ani, Tiflis, Kars..... 120 tümen 2.000 dinar (1.200.000 dinar)

(Hamdullah Müstevfi, 1915: 93)

Rum (Anadolu)
Rum'un toplam vergi varidatı 330 tümen (3.300.000 dinar)'di (Hamdullah Müstevfi, 1915: 94). Fakat aşağıda verilcek toplam vergi 1.267.315 dinardır. Geriye kalan 2.038.685 dinar ise Hamdullah Mustevfi tarafından verilmeyen vergi oranları olmalıdır.
Sivas..... (?)
Elbistan ..... (?)
Erzincan..... 33 tümen 2.500 dinar (332.500 dinar)
Erzurum .....10.700 dinar (1 tümen 700 dinar)

Ermenek	7.000 dinar
Aksaray	50.000 dinar (5 tümen)
Amasya	(?)
Bolu.....	40.300 dinar (4 tümen 300 dinar)
Samsun	(?)
Bayburt	21.000 dinar (2 tümen 1.000 dinar)
Divriği.....	40.000 dinar (4 tümen)
Tercan.....	40.300 dinar (4 tümen 300 dinar)
Hartebirte(Harput)	215 dinar
Samsat.....	(?)
Umuriyye.....	72.800 dinar (7 tümen 2.800 dinar)
Karahisar.....	25.300 dinar (2 tümen 5.300 dinar)
Kastamonu.....	15.000 dinar (1 tümen 5.000 dinar)
Kumanat.....	14.000 dinar (1 tümen 4.000 dinar)
Konya	(?)
Kayseri.....	140.000 dinar (14 tümen)
Kemah.....	34.400 dinar (3 tümen 4.300 dinar)
Kab.....	22.100 dinar (2 tümen 2.100 dinar)
Malatya.....	(?)
Niğde.....	40.500 dinar (4 tümen 500 dinar)
Niksar.....	187.000 dinar (18 tümen 7 dinar)
Zamantı.....	14.600 dinar (1 tümen 4.600 dinar)
Kırşehir.....	57.000 dinar (5 tümen 7.000 dinar)
Güdük.....	16.500 dinar (1 tümen 6.500 dinar)
Düzağaç.....	19.500 dinar (1 tümen 9.500 dinar)
Ziyaretağaç.....	10.600 dinar (1 tümen 600 dinar)
Eğirdir.....	4.000 dinar
Karacahisar.....	27.000 dinar (2 tümen 7.000 dinar)
Sivrihisar.....	25.000 dinar (2 tümen 5.000 dinar)

(Hamdullah Müstevfi, 1915: 94-100)

Ermenistan
Ahlât..... 39 tümen (390.000 dinar)
Erciş..... 80.000 dinar (8 tümen)
Arsuk Kalesi..... 6.500 dinar
Beyan..... 16.000 dinar (1 tümen 6.000 dinar)
Haradin..... 5.300 dinar
Hoşab..... 1.000 dinar
Hurmarmet ve Lukiyamat.....16.600 dinar (1 tümen 6.600 dinar)
Ayn..... 15.000 dinar (1 tümen 5.000 dinar)
Kebut..... 4.300 dinar
Malazgirt..... 14.000 dinar
Van ve Vestan..... 53.400 dinar
Velascerd Kalesi..... 7.000 dinar

(Hamdullah Müstevfi, 1915: 100-102)

Diyar-ı Bekr ve Diyar-ı Rebia
Musul..... 192 tümen (1.920.000 dinar)
Erbil..... 22.000 dinar (2 tümen 2.000 dinar)
Erzen..... 270.500 dinar (27 tümen 500 dinar)
Amid..... 30.000 dinar (3 tümen)
Bazırnuh..... 15.000 dinar (1 tümen 5.000 dinar)
Burtali..... 13.200 dinar (1 tümen 3.200 dinar)
Basibne..... 24.300 dinar (2 tümen 4.300 dinar)
Bavezic..... 14.000 dinar (1 tümen 4.000 dinar)
Ceziret-i İbn Ömer..... 172.000 dinar (17 tümen 2.000 dinar)
Hani..... 171.000 dinar (17 tümen 1.000 dinar)
(Hısn-ı) Keyfa..... 82.500 dinar (8 tümen 2.500 dinar)
Siird..... 46.500 dinar (4 tümen 6.500 dinar)

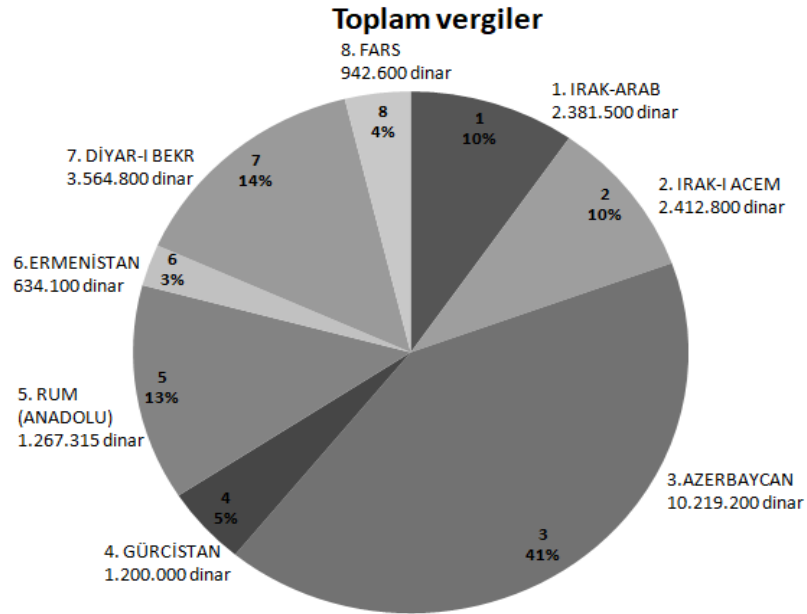
Sincar.....	147.500 dinar (14 tümen 7.500 dinar)
Akar.....	27.400 (2 tümen 7.400 dinar)
Muradiyye.....	68.000 dinar (6 tümen 8.000 dinar)
Kirmalis.....	11.200 dinar (1 tümen 1.200 dinar)
Mardin.....	236.200 dinar (23 tümen 6.200 dinar)
Muş.....	69.500 dinar (6 tümen 9.500 dinar)
Meyyâfârikîn.....	224.000 dinar (22 tümen 4.000 dinar)

(Hamdullah Müstevfî, 1915: 102-106)

Fars	
Şebankare.....	26 tümen 6.100 dinar (266.100 dinar)
Kirman, Mekran ve Hürmüz.....	67 tümen 6.500 dinar (676.500 dinar)

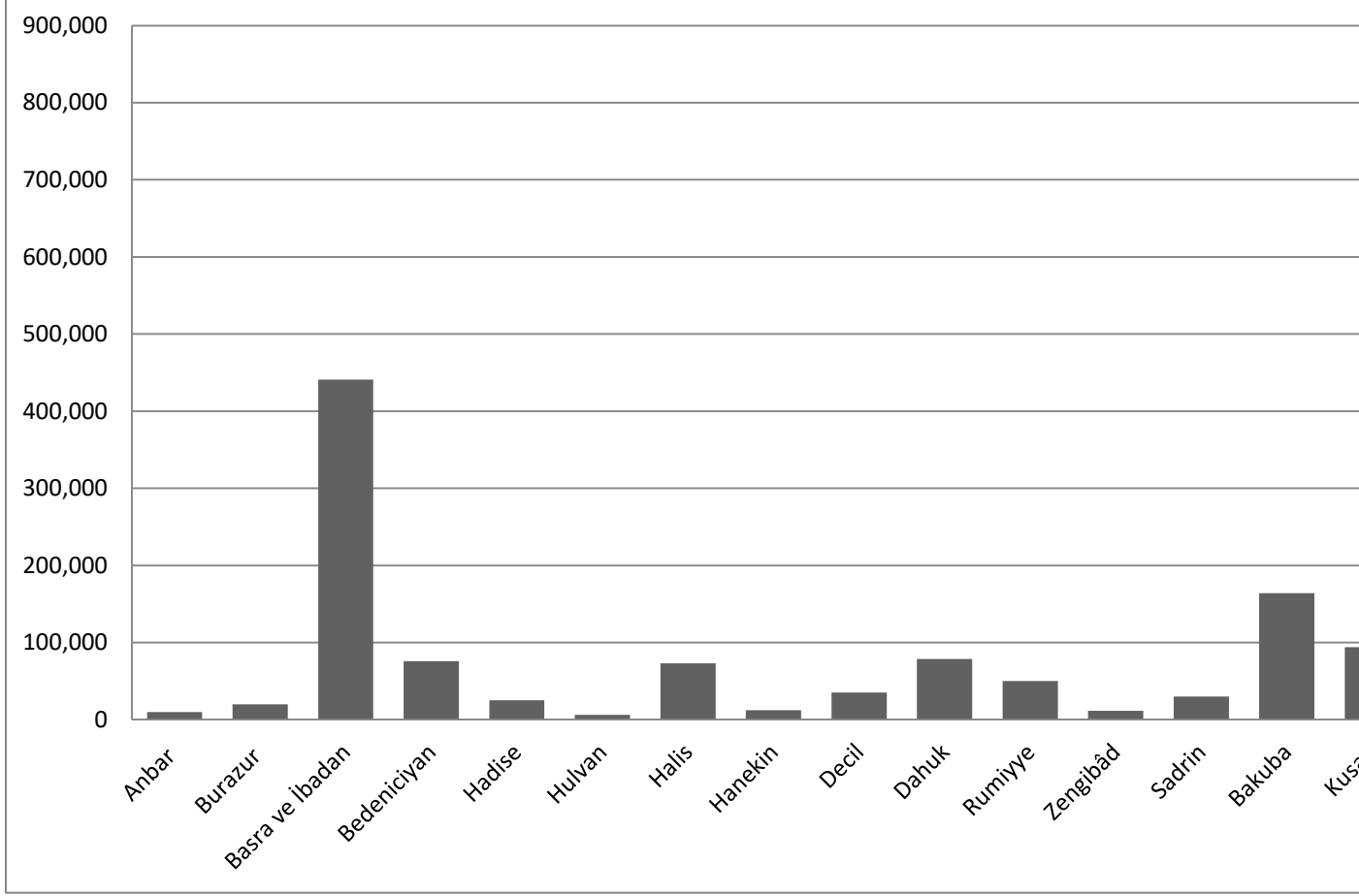
(Hamdullah Mustevfî, 1915: 138-139)

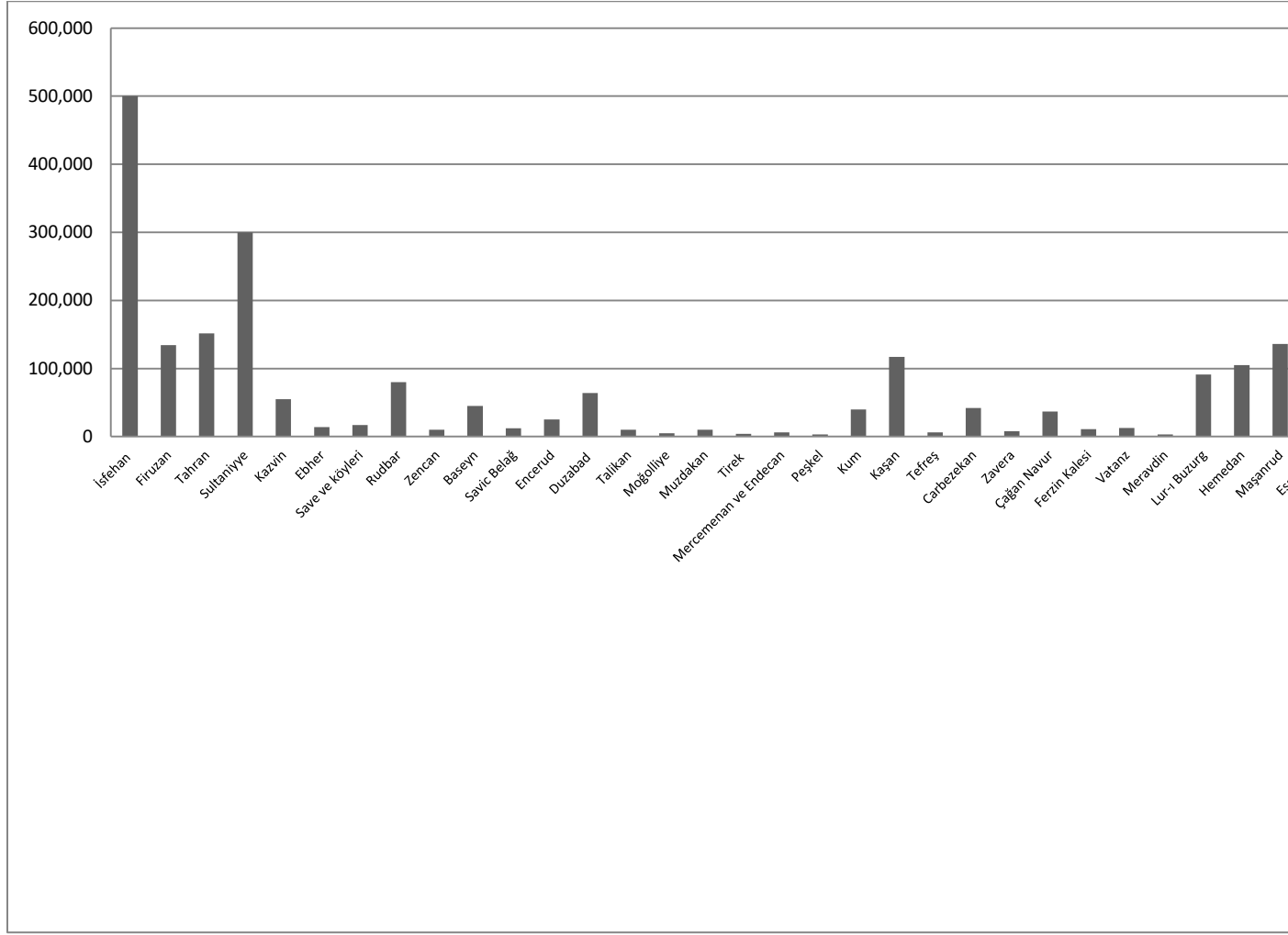
Grafik 1: (Toplam vergiler: 22.273.500 dinar)

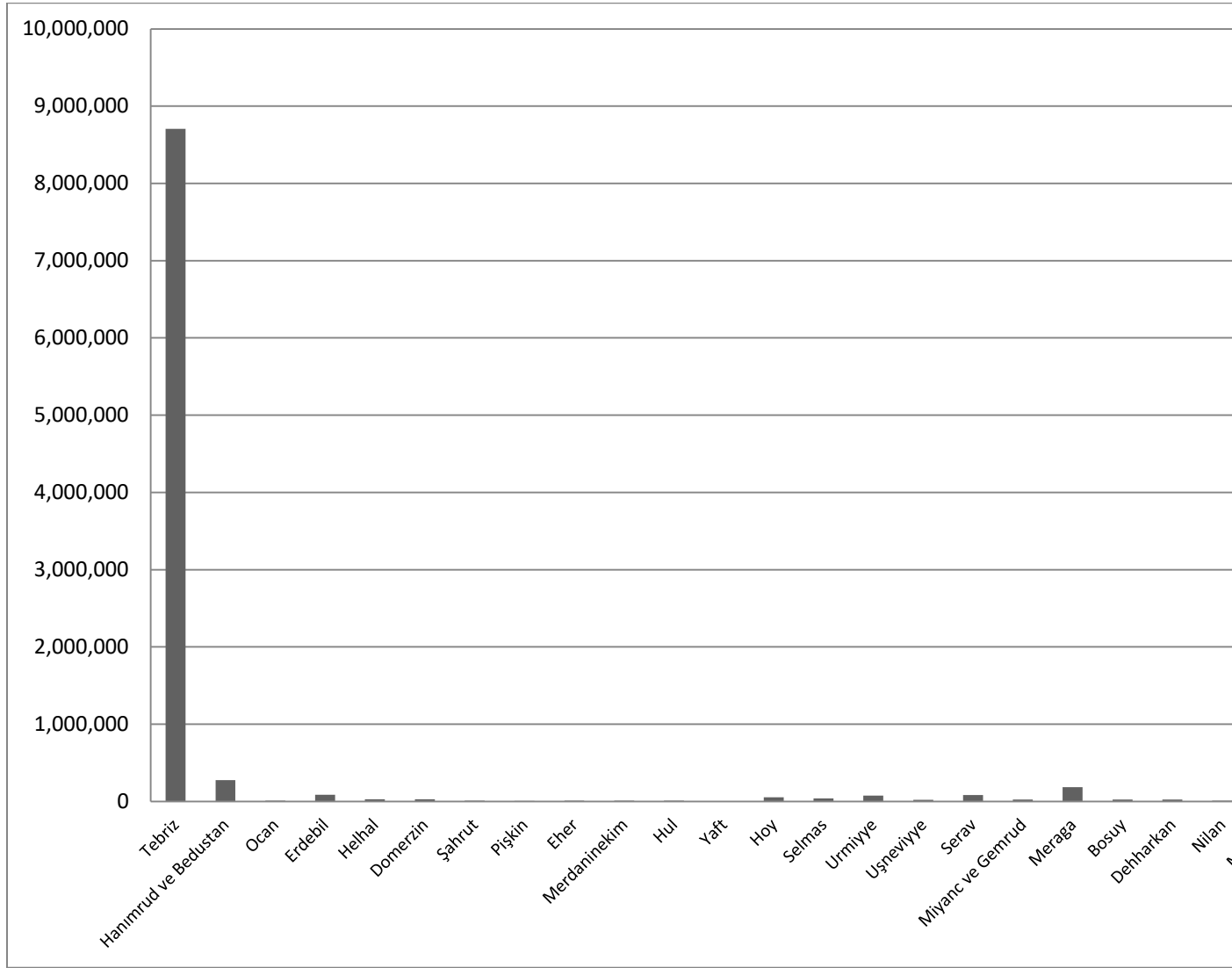

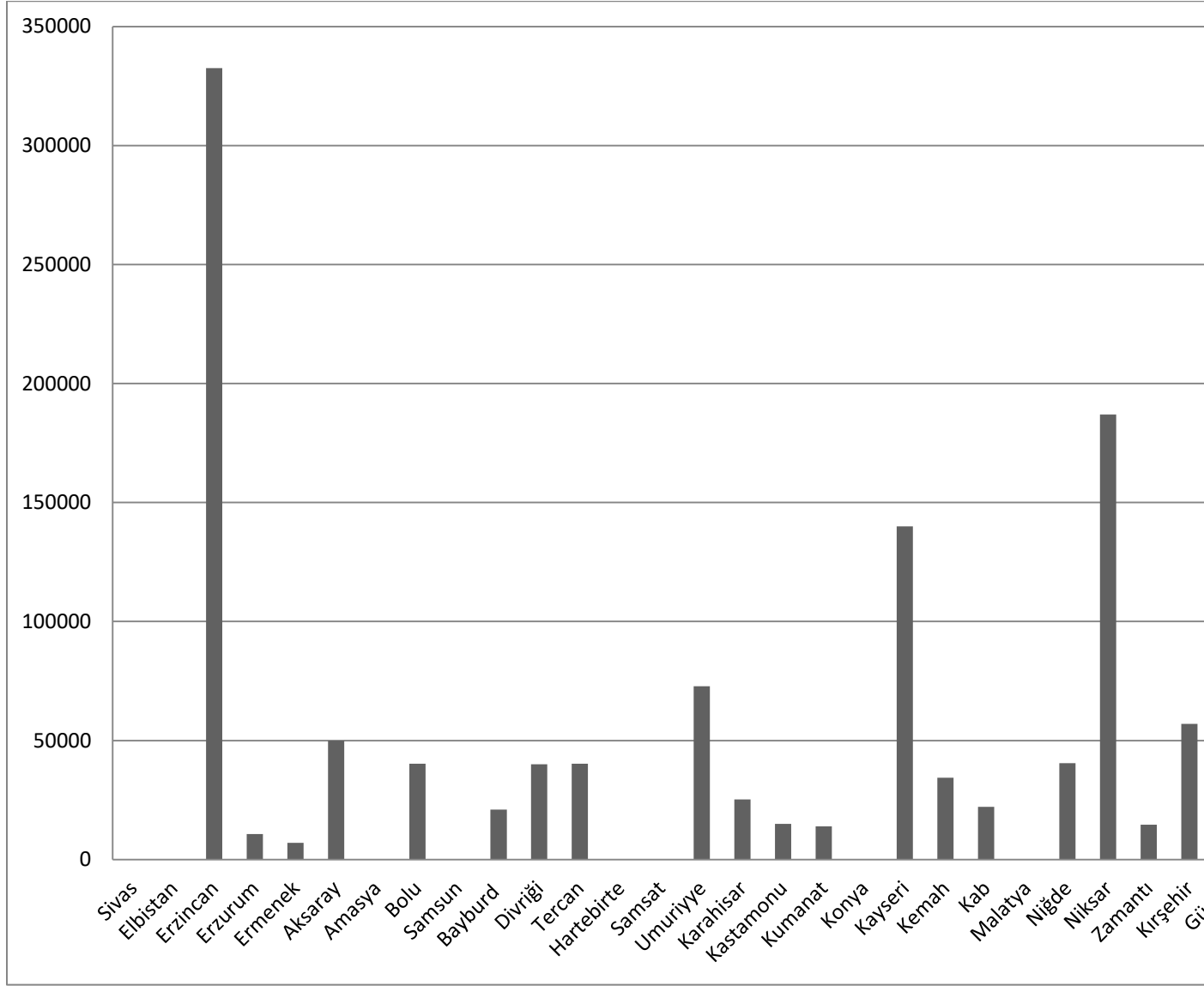
3. VERGİ VARİDAT TABLOLARI

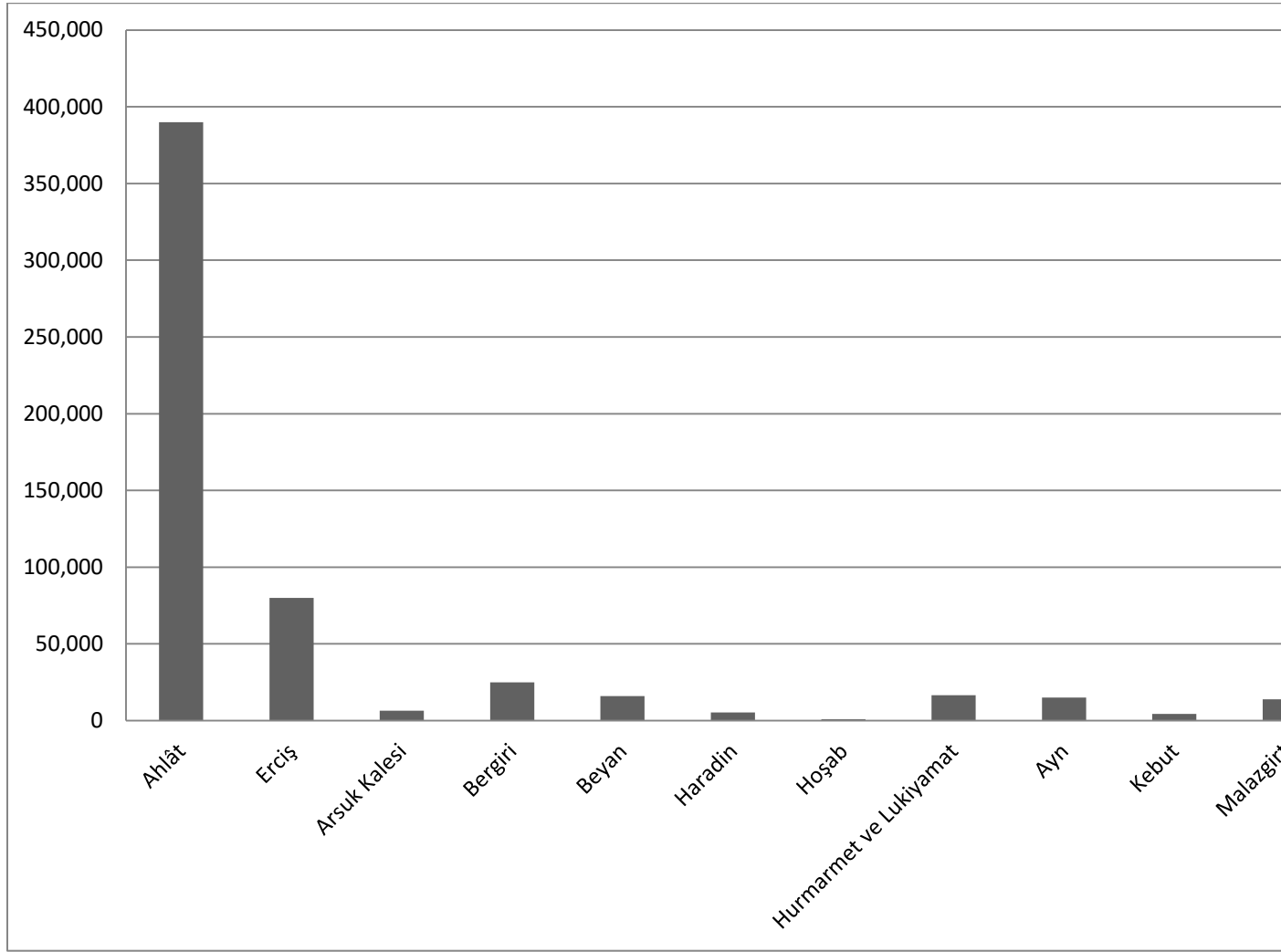
Şekil 1: Irak-ı Arab Vergisi (Toplam: 2.381.500 dinar)

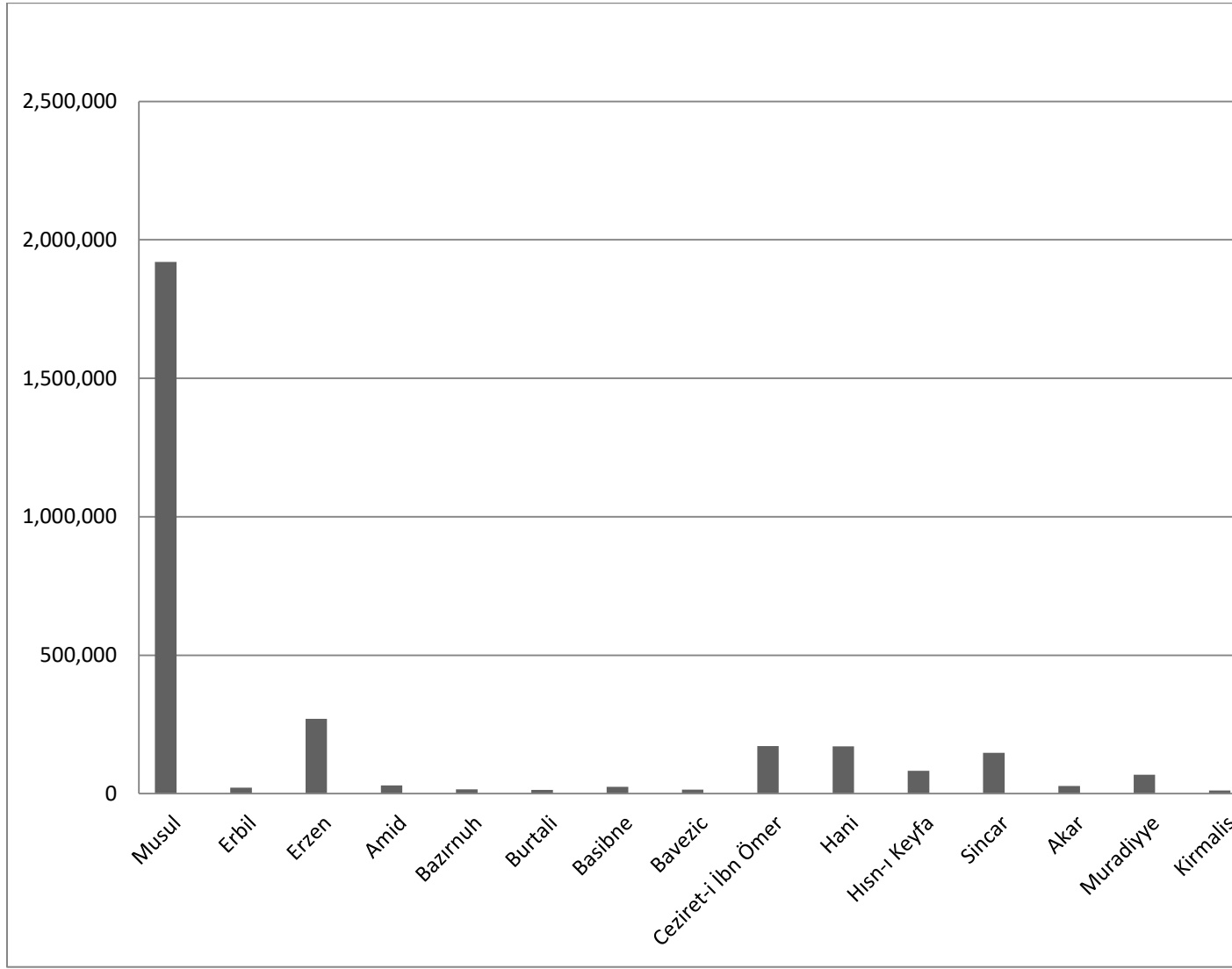

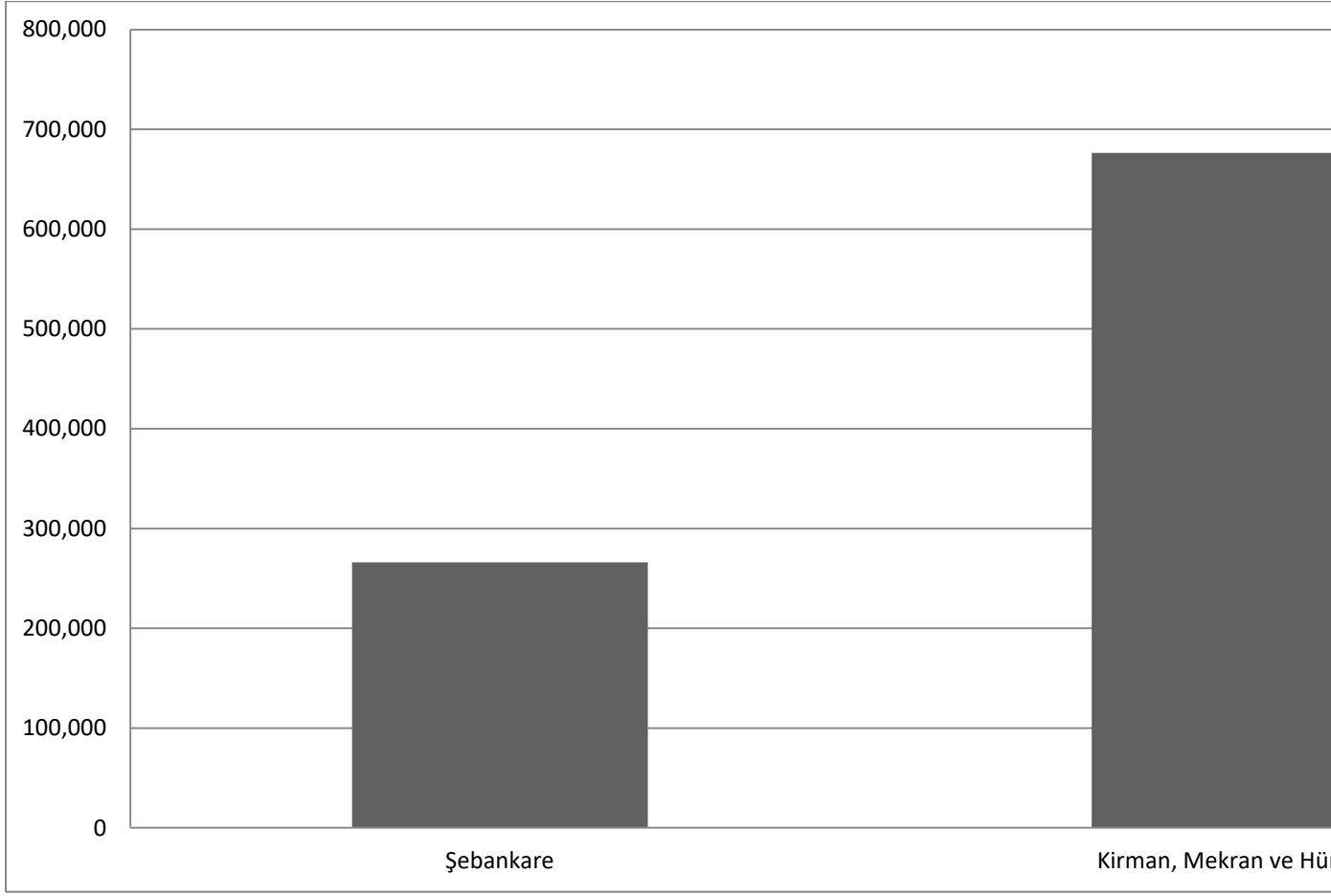
Şekil 2: Irak-ı Acem Vergisi (Toplam 2.412.800 dinar)

Şekil 3: Azerbaycan vergisi (Toplam 10.219.200 dinar)

Şekil 4: Rum/Anadolu vergisi (Toplam 1.267.315 dinar)

Şekil 5: Ermenistan (Toplam 634.100 dinar)

Şekil 6: Diyar-ı Bekr (Toplam 3.564.800 dinar)

Şekil 7: Fars (Toplam 942.600 dinar)

SONUÇ

İran başta olmak üzere Azerbaycan, Anadolu, el-Cezire ve Irak'ta İslam devletlerin kurulmasıyla başlayan iktisadi ve kültürel canlanış, Moğol istilası ile birlikte büyük oranda sekteye uğramıştır. Moğol istilasının sebep olduğu bu yıkım ve tahribat, bölgede bulunan birçok şehir ve tarım arazilerini tahrip etmiş; tarım ve ticaret ile uğraşan zevat ise bu yıkım sırasında Moğollar tarafından öldürülmüş veya göçe tâbi tutulmuştur. Bu da kaçınılmaz olarak vergi veren insanların katledilmesine ve sayısız ekili arazinin bir daha kullanılmamasına sebep olmuştur. Nitekim Moğol hâkimiyeti sırasında halktan alınan vergi oranları, kendilerinden önceki dönemlerle karşılaştırıldığında bu fark daha açık görülecektir.

İncelemeye tâbi tutulan Hamdullah Mustevfi'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eseri, Moğolların batı şubesini temsil eden İlhanlı devrinde iktisadi vaziyet hakkında bilgi veren eserlerin başında gelmektedir. Müellif, Horasan hariç diğer İlhanlılara bağlı bölgelerin vergi varidatını, şehir veya bölgelerin lokalizasyonunu anlatırken bildirmektedir. Hamdullah Mustevfi'nin nakilleri sayesinde en büyük vergi oranlarının Azerbaycan'da (10.219.200 dinar) olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu bölge tüm İlhanlılara ait vergi varidatının neredeyse yarısını oluşturmaktaydı. Bunun da 870 tümen 5.000 dinarı (8.705.000 dinar) başkent Tebriz'e aitti. Azerbaycan'ı büyük bir ihtimalle Horasan takip ediyordu. Fakat Hamdullah Mustevfi'nin eserinde bu bölgenin vergi varidatı verilmediğinden, kesin bir şey söylemek de doğru değildir. Vergi oranları hususunda üçüncü önemli bölge ise Diyar-ı Bekr'di (3.564.800 dinar). Bunun Musul, Amid, Mardin ve Hısn-ı Keyfa gibi işlek ticaret merkezlerini bünyesinde bulundurmasıyla ilgili olmalıdır. Diyar-ı Bekr'i sırasıyla Irak-ı Acem (2.412.800 dinar), Irak-ı Arab (2.381.500 dinar), Rum/Anadolu (1.267.315 dinar) ve Fars (942.600) gelmekteydi. Gürcistan ve Ermenistan ise doğrudan İlhanlılara bağlı topraklarından sayılmıyordu. Fakat buralardaki Gürcü ve Ermeni devletleri İlhanlılara yıllık olarak vergi veriyorlardı ki bu oranın Gürcistan'da 1.200.000 dinar, Ermenistan'da 634.100 dinar olduğu görülmektedir.

Netice itibariyle Hamdullah Mustevfi tarafından verilen vergi oranları, 14. asır İlhanlılar hâkimiyeti altındaki topraklardaki vergilerle ilgili en geniş kayıtlardır. Müellif, vergi oranlarını verirken bahsettiği bölge veya şehrin hangi statüde devlete bağlı olduğunu da kaydetmiştir. Eser bu özelliğiyle İlhanlılar devri beşeri coğrafyası ile birlikte idari teşkilatı, ticari ve iktisadi hayatı hakkında yegâne kaynak özelliğindedir. Bu sebeple söz konusu kayıtlar, her bir

şehir veya bölgenin ayrı ayrı vergi oranları ile birlikte o bölgenin de ekonomik vaziyeti anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ayni, 1987–1992: İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân, Nşr. Muhammed M. Emin, Cilt 1-4, Kahire.
- Boyle, J. A. (1971). “Rashîd al-Dîn: The First World Historian”, British Institute of Persian Studies, İran, Cilt 9, 19-26.
- Ebu'L-Fida, (1997). Tarih Ebu'l-Fidâ, Muhtasar fî Ahbaru'l-Beşer, Nşr. Mahmud Deyyub, Cilt 1-2, Beyrut.
- Göyünç, N. (1962). Das sogenannte Ğāme'ol-Ĥesāb das 'Emād as-Sarāwī, Georg-August Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi,.
- Günaltay, Ş. (1937). “Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiüttevarih ve Fazlullah Reşidüddin”, Belleten, Cilt 1, Sayı 1, Ankara, 165-179.
- Hafız Ebru, (1350). Zeyl Cami'ut-Tevârih Reşîdî, Thk. Hanbaba Beyanî, Tahran.
- Hamdullah M. (1364). Târîh-i Guzîde, Nşr. 'Abdu'l-Huseyn Nevâ'î , Tahrân.
- Hamdullah M. (1915). Nüzhetu'l-Kulûb, Nşr. G. Le Strange, London-Leiden.
- Hasan B. A. el-Mürşid fî'l-Hisab, Kitabhane-i Meclis Şura-yı İslamî, no:21852.
- Hinduşah N. (1971). Düstûr'l-katib fî ta'yînü'l-meratib, Nşr. Abdulkerim Alizade, I-II, Moskova.
- İbn Haldun, (2006). Tarih İbn Haldun, Cilt 1-8, Beyrut.
- İbn Sibat, (1993). Sidk el-Ahbar: Tarih-i İbn Esbat, Thk. Abdülislam Tedmurî, Cilt 1-2, Trablus.
- İbnü'l Verdi, (1996). Tarih İbnü'l-Verdî, Tetimmet'ül Muhtasar fî Ahbaru'l-Beşer, Cilt 1-2, Beyrut.
- Jahn, K. (1966). “Cihan Tarihçisi Olarak Reşidüddin”, İstanbul Tarih Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 3-4, İstanbul, 227-236.
- Morgan, D. (1995). “Rashid-al-Din Tabib”, Encyclopedia of Islam², Cilt 8 , 443.
- Muhammed B. Kiyâ El-Mazenderânî, 1952: Risâle-i felekkiye der ilm-i siyakât, Nşr. Walther HİNZ, Die Risâla-yi Falakkiya, Wiesbaden.

- Nabipour, M. (1973). “Die Beiden Persischen Leitföden des Falak Ala-ye Tebrizi über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert”, George-August Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Nasireddin, T. (1940): Tarassul, Nşr. M.Minovi-V.Minorsky, “Naşir al-Din Tusi on Finance”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Cilt 10, Sayı 3, London, 755-789.
- Özaydın, A. (1997). “Hamdulah el-Müstevfi”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, 454-455.
- Özgüdenli, O.G. (2008): “Reşidüddin Fazlullah Hemedani”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, 19-21.
- Rastegar, N. (1989). “Hamdu’llah Mustaufis Historisches Epos Zafarnāme”, WZKM, Cilt 74, 185-194.
- Reşidüddin, (1373). Cāmi’üt-Tevārîh, Tsh. Muhammed Rüşen ve Mustafa Mûsevî, Cilt 1-4, Tahran.
- Spuler, B. (1968). “Hamd Allāh”, Encyclopedia of Islam², Cilt 3, 122.
- Şeşen, R. (1993). “Camiü’t-Tevarih”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, 132-134.
- Şeşen, R. (1998). Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı, İstanbul.
- Togan, Z. V. (1964). “Reşid-üd-din Tabib”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, 705-712.
- Togan, Z. V. (1931). “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti”, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, Cilt 1, 1-42.
- Turan, O. (2005). “Reşid üd- Din ve Türk Tarihi”, Selçuklular ve İslamiyet, İstanbul, 201-208.
- Vassaf, (1269). Tarih-i Vassâf, Cilt 1-5, Bombay.